

شناسایی ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی به منظور طراحی الگو با رویکرد کیفی فراترکیب

هما شهلائی^۱، مریم صفرنواده^۲، محمد آرمنده^۳، نعمت‌الله موسی‌پور^۴

(دریافت: ۱۴۰۰/۱/۱۵ - پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۲۷، نوع مقاله: پژوهشی)

چکیده

ضرورت شناسایی ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی و در دسترس نبودن معیارهای صریح تدوین کتاب‌های درسی دانشگاهی سبب شد پژوهشی با هدف شناسایی ویژگی‌های کتاب درسی به منظور تدوین الگویی با رویکرد کیفی فراترکیب انجام گیرد. روش پژوهش به کارگیری از رویکرد کیفی و ابزار فراترکیب از الگوی هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو (۱۹۸۶) است؛ نیز صرفاً مقالاتی بررسی شده‌اند که در مجلات علمی-پژوهشی و کنفرانس‌ها بین‌المللی داخلی (سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۹) و خارجی (۱۹۸۹-۲۰۲۰) در حوزه کتاب درسی دانشگاهی نگاشته شده‌اند. جامعه مورد مطالعه ۱۵۰ منبع (مقاله، کتاب و پایان‌نامه) است که با توجه به معیار مرتبط بودن، ۵۶ منبع به صورت هدفمند متوالی تا رسیدن به اشباع اطلاعات انتخاب شد. برای کنترل کیفیت روش فراترکیب کیفی از مقیاس شاخص کاپا و از نرم افزار Maxqda به منظور کد گذاری استفاده شد. براساس نتیجه آزمون کاپای کوهن، مقدار شاخص برابر با ۰/۶۶۳۸ محاسبه شد که در سطح توافق معتبر قرار گرفته است. همچنین، مدل ارائه شده از دو سطح کیفیتی ۴ مفهوم (ظاهری، ساختاری، محتوایی و نگارشی) و عملکردی که خود از مؤلفه‌های مهم به شمار می‌رود؛ ۸ مفهوم (اطلاعاتی، تحول‌گرا، نظامند، نظارتی، خودآموزی، آموزشی، یکپارچه‌سازی و هماهنگی) تشکیل شده است. بدین ترتیب، مقوله‌ها و مفاهیم کتاب درسی بررسی گردید و الگوی کتاب درسی دانشگاهی تدوین شد. الگوی پژوهش حاضر به جهت ادغام بیشتر ویژگی‌های کتاب درسی و طراحی کاملاً مشخص و رفع نواقص الگوهای قبلی متمایز از الگوهای دیگر است. الگوی نوین طراحی کتاب درسی استادان، دانشجویان و مؤلفان را در جهت انتخاب، مطالعه و تألیف کتب درسی کمک می‌کند.

کلیدواژه‌ها: کتاب درسی دانشگاهی، فراترکیب، الگو، و رویکرد کیفی.

۱. دانشجوی دکتری علوم تربیتی گرایش برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران - ایران.
۲. استادیار، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران (dr.Safarnavadeh@gmail.com) (نویسنده مسئول).
۳. دانشیار، گروه علوم تربیتی، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت»، تهران، ایران.
۴. دانشیار، دانشگاه فرهنگیان تهران، ایران.

Identification of the Characteristics of Academic Textbooks to Design a Model with the Qualitative Meta-Analysis Approach

Homa Shahlaei¹, Maryam Safarnavadeh², Mohammad Armand³,
Nematollah Mousapour⁴

Received: 04/04/2021 - Accepted: 18/08/2021

Abstract

The need to identify the characteristics of the academic textbook and the unavailability of explicit criteria for the compilation of academic textbooks led to a study to identify the characteristics of the textbook in order to develop a model with a qualitative meta-analysis approach. The methodology used for this study was a qualitative approach and the tool used was the seven-step model designed by Sandelowski & Barroso. Only papers presented in domestic (2001-2020) and foreign (1989-2020) scientific journals and international conferences about university textbooks were taken into consideration and reviewed for the purpose of this study. The study population included 150 sources including papers, books, and dissertations, which according to the criterion of relevance 56 sources were selected for final consideration. The Kappa index has been used to control the quality of the qualitative hybrid method. Maxqda software, too, was used for the purpose of coding. Based on the result of Cohen's kappa coefficient, the value of the index was calculated to be 0.638, which is a valid agreement level. The presented model comprises two quality levels of 4 concepts (appearance, structure, content, and writing) and functional, which consist of important components, and 8 concepts (information, evolutionary, systematic, regulatory, self-learning, educational, integration, and coordination). After making a comprehensive review of the contents and concepts of the textbook a model was designed and developed for academic textbooks. Keeping in view the features and functions of textbooks the model presented in this study is superior to other models as it has been designed by eliminating the shortcomings of the previous models. The new design for university textbooks will help university teachers, students, and authors in selecting, studying, and writing textbooks.

Keywords

University textbook, meta-analysis, model, qualitative approach

-
1. Ph.D. Student, Faculty of Social Sciences, Islamic Azad University Science and Research Branch, Tehran, Iran.
 2. Assistant Professor of Tehran University of Medical Sciences.
 3. Associate Professor of Organization for Researching and Composing University Textbooks in Humanities (SAMT).
 4. Associate Professor, Farhangian University, Tehran, Iran.

مقدمه

امروزه، تقریباً تمام جوامع جویای توسعه و ارتقا، نقطه آغازیشان سیستم آموزشی است. رویکردهای برآمده از عصر نوین آموزشی همراه با به کارگیری سیستم ارتباطات و فناوری‌ها در تعلیم و تربیت و هدفمند کردن محتوای کتاب‌های درسی مبتنی بر بهره‌وری بیشتر باعث تکاپوی بیشتر محققان در این عرصه گردیده است. چالش‌های جهانی آموزشی در قرن بیست و یکم، ناشی از دیدگاه‌های نو به کارکردهای آموزشی و پرورشی است. این دیدگاه‌ها قطعاً رویکردهای متفاوتی بر ارتقا و حل مشکلات آموزشی و توانمندی‌های آن می‌افزایند. محتوای کتاب درسی منشأ مباحثی در میان پژوهشگران و اندیشمندان در سطح دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی بوده است. کتاب درسی دانشگاهی نقش اساسی در تحقق هدف‌های آموزشی در آموزش عالی دارد؛ به ویژه در مراکز آموزش عالی ایران که از رسانه‌های آموزشی دیگر کمتر استفاده می‌شود، از اهمیت مضاعفی برخوردار است (ملکی و همکاران، ۱۳۹۸). کتاب درسی، مجموعه‌ای غنی از واقعیت‌های جدید و بالقوه و خارق‌العاده است (Mahmood, 2011) که باید قابل اعتماد، انعطاف‌پذیر و کارآمد باشد. اهمیت آن در سیستم آموزشی کشور و سیاست‌گذاری ملی کاملاً مشهود است و نیز کتاب درسی و سایر رسانه‌های مرتبط با آن نقش مهمی در سناریوهای یادگیری دارند (Oates, 2014). مری الن لیپونکا^۱ و مجیدی (۱۳۸۵) معتقدند که کتاب درسی به عنوان یک رسانه باید بر ویژگی‌های ادبی، نگارشی و فردی و فرهنگی مخاطب تأکید داشته باشد. به لحاظ اهمیت کتاب درسی در آموزش، تحقیقات بسیاری در این زمینه در جهان صورت گرفته است (Harwood, 2016). از مزایای کتاب درسی: ۱) داشتن چارچوبی از برنامه درسی، متن آموزشی آماده، وظایف آماده برای دانشجو و استاد است؛ ۲) برای مدرسان بی‌تجربه و استادان دارای فرسودگی شغلی ثمربخش است (Gower et al., 1983)؛ و ۳) مجموعه‌ای از اهداف و انتظاراتی است که دقیقاً بیان می‌کند یادگیرندگان چه مطالبی را باید بیاموزند (Jenkins et al., 2020). کتاب‌های درسی در سیستم آموزشی کشور و سیاست‌گذاری ملی نقش بسیار مهمی دارند و ابزار اصلی برنامه درسی و تدریس به شمار می‌روند (Bogavac, et al., 2016). فرایند تدوین و تألیف آن به توجه دقیق نیاز دارد (Mahmood et al., 2011)؛ کم‌توجهی به کیفیت کتاب‌های درسی، یعنی اهمیت ندادن به

عمر و زمان مفید یادگیرندگان که سرمایه‌های انسانی یک ملت هستند. کتاب‌های درسی با هدف آموزش اصول و مفاهیم اولیه در رشته‌های علمی و آماده نمودن دانش آموزان و دانشجویان برای آموزش‌های سطوح بالاتر نوشته می‌شوند و یکی از مهم‌ترین منابع آموزش و یادگیری در مدارس و دانشگاه‌ها هستند (Mahmood et al., 2009) که باید بر مبنای اصول و قواعدی مشخص تدوین و ارزیابی و بر مبنای اسناد بالادستی هر نظام، برای تحقق اهداف غایی برنامه درسی تنظیم شوند (اصابت‌طبری و همکاران، ۱۳۹۹). تاکنون تحقیقات بسیاری در زمینه کتاب درسی دانشگاهی انجام شده، اما الگویی براساس تحقیقات پیشین با روش فراترکیب تدوین نشده است. تحقیق حاضر الگویی برای تدوین کتاب درسی دانشگاهی با روش فراترکیب پژوهش‌های پیشین ارائه داده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

استفاده از شیوه‌های درست طراحی و تدوین کتاب‌های درسی اهمیت بسزایی دارد. برای تدوین کتاب درسی با کیفیت از طریق تجزیه و تحلیل اسناد، شرح و نهایی کردن شاخص‌های به دست آمده، نمونه‌گیری (نمونه‌ای از افراد و گروه‌های متفاوت و صاحب نظر در تعیین کیفیت کتاب درسی) و مرور ادبیات (پیشنهادی مربوط به دستورالعمل تألیف کتاب) می‌توان به ویژگی‌های کتاب درسی دست یافت (شیخ و همکاران، ۱۳۹۳). کتاب درسی با کیفیت ویژگی‌های خاصی دارد که عبارت‌اند از: ۱) درک مطلب محتوای آموزشی؛ ۲) توضیح مطالب همراه با تصویر و طراحی منطقی متن متناسب با تصاویر؛ ۳) توجه به اهداف آموزشی؛ ۴) درگیر ساختن یادگیرنده؛ ۵) ایجاد فرصت کسب تجربه؛ و ۶) تمرین‌های گسترده و منظم (Hussian & Mahmood, 2002). از دیدگاه کیانی و آرمند (۱۳۹۸)، ابعاد اصلی سلسله‌مراتب یادگیری، درگیری دانشجو در درس و انواع تفکر همگرا و واگرا در طراحی سؤال‌های کتاب‌های درسی مهم است. طبق مطالعه محمود و همکارانش (Mahmood et al., 2009)، هشت شاخص کلی در تعیین کتاب درسی با کیفیت، به ترتیب عبارت‌اند از: همخوان بودن با سیاست‌ها و اهداف کلی برنامه درسی؛ قابلیت اطمینان و معتبر بودن متن؛ واژگان، قالب و تصاویر مناسب؛ هم‌ترازی متن و موضوع؛ آموزش خلاقیت از طریق متن قابلیت ارزیابی و سنجش؛ محتوای غنی؛ تشویق به مطالعه منابع بیشتر. و نیز سه ویژگی تشویق به فناوری، مقبول بودن و فراگیر بودن متن کتاب درسی ویژگی‌های مهم دیگری در تدوین کتاب درسی با کیفیت هستند. در زمینه طراحی

کتاب‌های درسی یا نظام متکی بر چاپ، باید به شش عنصر همسانی، شکل، سازماندهی، علاقه، اندازه حروف و استفاده از فضای سفید در تدوین کتاب‌های درسی توجه داشت (فردانش، ۱۳۸۶). اصابت‌طبری و همکارانش (۱۳۹۹) در پژوهش خود به مهم‌ترین مؤلفه‌های کتاب درسی، دقت علمی و نگارشی، ماهیت آموزشی، و مخاطب‌محوری تأکید دارند. جاسف (Jusuf, 2018) در ارزیابی کتاب‌های ELT، مدل‌های چک‌لیست کتاب‌های درسی را با هشت مدل اصلی: مدل تاکر^۱ (۱۹۷۵)، داود و سلسه-مورسیا^۲ (۱۹۷۹)، ویلیام^۳ (۱۹۸۳)، شلدون^۴ (۱۹۸۸)، کانینگسورث^۵ (۱۹۹۵)، لیتز^۶ (۲۰۰۵)، موکوندان^۷ و الحربی^۸ (Kandeel, 2018) معرفی می‌کند که از مجلات و کتاب‌ها نقل شده‌اند؛ وی در تحقیق خود، مؤلفه‌های کتاب‌های درسی را تحت عنوان ضوابط داخلی و ضوابط خارجی بیان می‌کند. ریفات کاندل (2018) در پژوهش خود با عنوان «ارزیابی کتاب‌های درسی دیفرانسیل از دیدگاه اعضای هیئت‌علمی»، مهم‌ترین مؤلفه‌های کتاب‌های درسی را مقدمه، روش ارائه، محتوا و خروجی بیان می‌کند. در مطالعه وسیعی که گاروین (Garvin, 1998) انجام داد شاخص‌های مهمی مانند: عملکرد، امکانات، قابلیت اطمینان، انطباق، دوام، تعمیم‌پذیری، زیبایی و بازخورد از عوامل تعیین کیفیت کالا به شمار می‌روند که براساس همین معیارها، کتاب درسی با کیفیت باید دارای شاخص‌های گفته‌شده باشد. هارتلی (Hartley, 2005) در پژوهش خود با عنوان «نقش آموزشی تصاویر در کتاب‌های درسی»، متن ترکیبی و تصویر را پیشنهاد می‌کند. نوگاو و هاتوا (Nogova & Huttova, 2006) در پژوهش خود با عنوان «ویژگی کتاب درسی» به ۶ مورد اشاره کرده‌اند: پیروی از اصول پداگوژی، رشد شخصی، محتوای مناسب، رویکرد سبک‌شناسی، صفحه‌آرایی گرافیکی، و همبستگی اجتماعی.

خوئینی و همکارانش (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «نقد مجموعه فارسی بیاموزیم» پنج محور: ساختار، محتوا، زبان، روش و فرهنگ و اجتماع را از ویژگی‌های مهم کتاب درسی معرفی می‌کنند. جولیا و جف^۹ (۲۰۱۸) در پژوهش خود با عنوان «انتشار کتاب

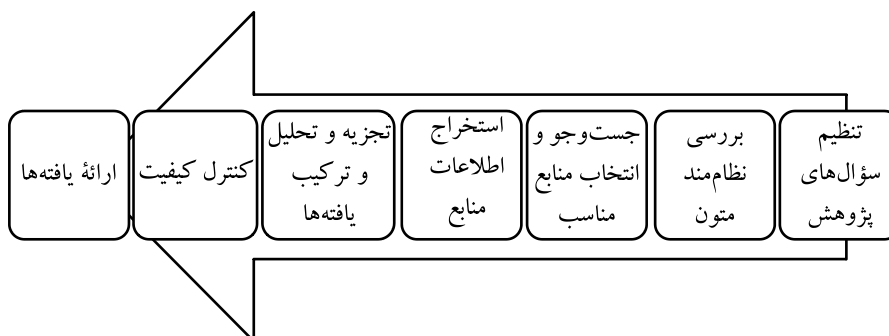
-
1. Taker
 2. Daoud & Celce-Murcia
 3. William
 4. Sheldon
 5. Kaningsors
 6. Lutz
 7. Mokondan
 8. Al-Harbi
 9. Julia & Jeff

درسی منابع آموزشی در آموزش عالی امریکا» از ویژگی‌های مهم کتاب درسی، به متناسب بودن محتوا با موضوعات و سرفصل دانشگاه اشاره می‌کنند. وانگ و همکارانش (Wang et al., 2017) در تدوین نظرات دانشجویان از کتاب درسی بیوشیمی کارشناسی پرستاری، دو مؤلفه مهم در تدوین کتاب درسی را نیاز دانشجویان و ساختار کتاب درسی بیان می‌کنند. بوگواک و همکارانش (Bogavac et al., 2016) در مقاله «آموزش مادام‌العمر با کیفیت: رایانه و یا کتاب درسی» به ویژگی‌های تعاملی، پرورش مسئولیت‌پذیری و خلاقیت کتاب درسی اشاره می‌کنند. فانیدپور و همکارانش (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان «مؤلفه‌های مؤثر در تألیف کتاب درسی در حوزه‌های علمیه خواهران»، به پنج مقوله اصلی (تعیین انتخاب کنندگان محتوا و ارزیابان، جهت‌گیری مؤلف، زمینه گردآوری اطلاعات، گزینش و تأمین محتوا و تعیین حجم و سازماندهی محتوا) اشاره می‌کنند. پژوهشگرانی در پژوهش‌های خود، ویژگی‌های کتاب درسی را از زوایای مختلفی بررسی کرده‌اند: ابراهیم کافوری (۱۳۸۹)، زمانی و اسفنجانی (۱۳۸۵) و بنکه (Behnke, 2018) به ویژگی هنری، تایپوگرافی و گرافیک محتوایی؛ حسینی و مطور (۱۳۹۱)، حسینی و خندقی (۱۳۹۶) و مهربانی (۱۳۹۱) به ویژگی نگارشی؛ ارشادی نیا (۱۳۹۷) به ویژگی آموزشی؛ کرمی و همکارانش (۱۳۹۵)، آرمند (۱۳۸۳)، مهربانی (۱۳۹۱) و رون (۱۳۹۰) به ویژگی محتوایی، ظاهری، نگارشی و ساختاری؛ روحانی و همکارانش (۱۳۹۵)، روحانی (۱۳۹۵)، فهیمی فر و همکارانش (2020)، حسینی و مطور (۱۳۹۱) و رون (۱۳۹۰) به ویژگی ظاهری، نگارشی، محتوایی و شکلی؛ کریمی و ملکی (۱۳۸۹) به ویژگی آموزشی، نگارشی و محتوایی؛ اصنافی و همکارانش (۱۳۹۹)، کریمی و شریف (۱۳۹۳) به ویژگی محتوایی، ساختاری و ظاهری؛ افشارمهاجر (۱۳۸۸) به ویژگی ساختاری و گرافیکی؛ هاشمی (۲۰۱۵) به مهارت‌های تفکر انتقادی ویژگی روشی کتاب درسی؛ آرمند (۱۳۹۶)، نظری و تقوایی فر (۱۳۹۷) و لاکتا و دراکولیچ (Laket & Drakulic, 2015) به ویژگی‌های محتوایی، روشی، روش‌شناسی نظام‌مند، زبانی، ساختاری، نگارشی و ظاهری کتاب درسی؛ بهادری (۲۰۱۲) به ویژگی محتوایی و انسجام متن کتاب‌های درسی؛ نیک‌نفس و علی‌آبادی (۱۳۹۲) به ابعاد بیرونی، درونی، ظاهری و محتوایی؛ آقا‌بابایی (۱۳۹۸) و خوزانی (۱۳۹۶)، بهرام بیگی (۱۳۹۵) به ویژگی‌های ظاهری، ساختاری و استدلال‌ترسیم‌شده و نقشه مفهومی و تفکر خلاق. با بررسی دقیق پژوهش‌های پیشین می‌توان به این نتیجه دست‌یافت که کتاب درسی در آموزش عالی از جوانب مختلف بررسی و ارزیابی شده و برای تألیف آن،

الگوهایی هم طراحی گردیده است، ولی تاکنون الگوی جدیدی در زمینه کتاب درسی که خلأهای آموزش عالی را از بین ببرد طراحی نشده است. به دلیل ضعف الگوهای طراحی شده در پوشش همه‌جانبه مطالب، استفاده نکردن از روش‌های جدید آموزشی و مفهوم ساختاری، از فراگیری و بهره‌وری آن کاسته شده است. لذا الگوی پژوهش حاضر به منظور ادغام بیشتر ویژگی‌های کتاب درسی و طراحی کاملاً مشخص و رفع نواقص الگوهای قبلی از الگوهای دیگر متمایز است؛ این الگوی جدید به استادان، دانشجویان و مؤلفان در انتخاب، مطالعه و تألیف کتب درسی کمک خواهد کرد. فرایند این پژوهش در راستای یافتن پاسخ به دو سؤال است: ۱) مؤلفه‌های الگوی تدوین کتاب درسی در آموزش عالی براساس پژوهش‌های انجام گرفته کدام‌اند؟ و ۲) الگوی مطلوب کتاب درسی دانشگاهی براساس مطالعات انجام گرفته چیست؟

روش پژوهش

در روش فراترکیب، داده‌های کیفی ایده‌ها، ذهنیات، رویکردها و نتایج پژوهش‌های پیشین بررسی می‌شود و سه هدف عمده این پژوهش: ساخت نظریه، تشریح نظریه و توسعه مفهومی (Zimmer, 2006) است؛ نیز در آن، برای شناسایی ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی و دستیابی به هدف پژوهش، از روش هفت مرحله‌ای فراترکیب سندلوسکی و باروسو^۱ (Sandelowski, 1986)، پرکاربردترین الگو و مورد تأیید جامعه علمی استفاده شده است؛ مراحل هفتگانه این روش را می‌توان در نمودار ۱ نشان داد.

نمودار ۱ مراحل هفتگانه روش فراترکیب

یافته‌های پژوهش

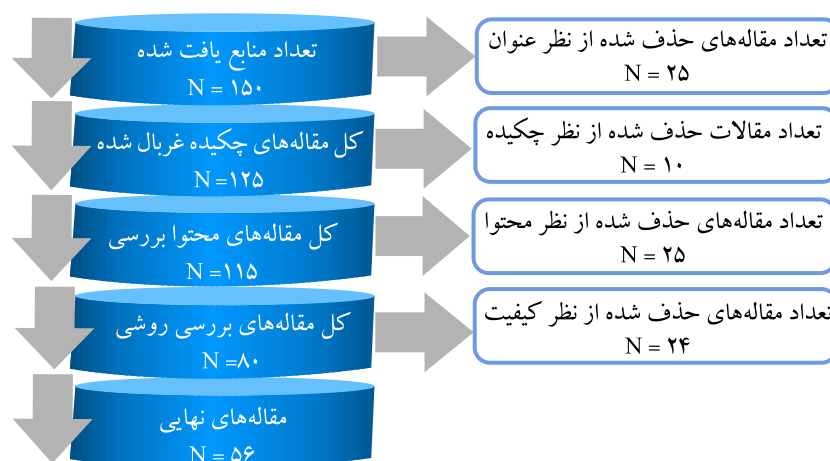
مرحله ۱: تنظیم سؤال‌های پژوهش. در این مرحله، از پارامترهای مختلف، مانند جامعه مورد مطالعه^۱، چه چیز^۲، چه موقع^۳ و چگونگی روش^۴ استفاده می‌شود. فرایند این پژوهش، یافتن پاسخ به دو سؤال است: (۱) مؤلفه‌های الگوی تدوین کتاب درسی در آموزش عالی براساس پژوهش‌های انجام گرفته کدام‌اند؟ و (۲) الگوی مطلوب کتاب درسی دانشگاهی براساس مطالعات انجام گرفته چیست؟

مرحله ۲: بررسی نظام‌مند متون. در این مرحله، جست‌وجوی نظام‌مندی بر مقاله‌های منتشرشده در مجلات گوناگون صورت گرفته و واژگان کلیدی مرتبط انتخاب شد (جدول ۱). در مطالعه مروری حاضر، به روش نظام‌مند، مطالعات منتشرشده طی سال‌های ۱۹۸۹-۲۰۲۰ میلادی در بانک‌های اطلاعاتی که مقالات باکیفیت و تحت داوری خاص را نمایه می‌کنند، سیناپس^۵، مگیران^۶، نورمگز^۷، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۸، علم‌نت^۹، ایراندک^{۱۰}، گوگل اسکولار^{۱۱}، پروکوئست^{۱۲}، به انگلیسی و فارسی جمع‌آوری شدند و سپس مورد مقایسه قرار گرفتند. برای سهولت جست‌وجوی کتاب درسی دانشگاهی مطابق با جدول ۱، از عبارت مشخص شده در بانک‌های اطلاعاتی به منظور مرور نظام‌مند استفاده شد. معیارهای مورد پژوهش‌ها به مطالعه حاضر عبارت‌اند از: (۱) استفاده از اصطلاحات تعیین شده برای عنوان، (۲) کامل بودن گزارش پژوهش، (۳) مرتبط بودن مطالب پژوهش با مباحث طبقه‌بندی مطالعات کتاب درسی و (۴) استفاده از مدل‌های کتاب درسی؛ و معیارهای خروج از این مطالعه عبارت‌اند از: (۱) مطالعاتی که فقط چکیده را گزارش نموده بودند و (۲) به زبان‌های ناآشنا برای پژوهشگر منتشر شده بودند. مطابق نمودار ۲ از بین ۱۵۰ مقاله یافت شده با استفاده از کلیدواژه‌های مشخص شده، ۵۶ مقاله بررسی شدند.

1. who
2. what
3. when
4. how
5. scinapse
6. magiran
7. noormags
8. sid
9. elmnt
10. irandoc
11. google scholar
12. proques

جدول ۱ کلیدواژه‌های جست‌وجوشده در پایگاه‌های اطلاعاتی

واژگان کلیدی جست‌وجوشده	معادل فارسی مفاهیم کلیدی
Definition Textbook	تعریف کتاب درسی دانشگاهی
Text book Assessment	ارزیابی کتاب درسی
Text book Check list	چک‌لیست کتاب درسی
Textbook model	مدل کتاب درسی
Textbook questionnaire	پرسش‌نامه کتاب درسی
Higher education	آموزش عالی

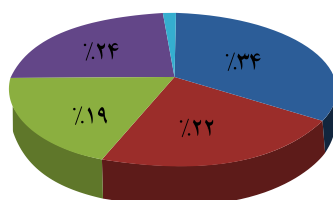

نمودار ۲ الگوریتم انتخاب منابع نهایی

مرحله ۳: جست‌وجو و انتخاب منابع مناسب. در ابتدای فرایند جست‌وجو مشخص شد آیا متون با سؤال تحقیق متناسب‌اند یا خیر؟ ملاک ورود متون متناسب بودن با هدف تحقیق و در راستای نوآوری بوده است. ملاک خروج، متونی بودند که با هدف تناسبی نداشتند؛ بنابراین تصمیم بر این شد تا از برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی (CASP)^۱ که معمولاً برای ارزیابی کیفیت مطالعه‌های اولیه پژوهش‌های کیفی استفاده می‌شود، بهره گرفته شود.

برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی یا شیوه CASP ابزاری ده سؤالی است که کمک می‌کند تا مفهوم تحقیق کیفی را دریابید. این ابزار دقت و اعتبار و اهمیت مطالعه‌های کیفی را مشخص می‌کند. این سؤال‌ها بر موارد زیر تمرکز دارند: (۱) اهداف تحقیق، (۲) منطق روش، (۳) طرح تحقیق، (۴) روش نمونه‌برداری، (۵) جمع‌آوری داده‌ها، (۶) انعکاس‌پذیری، (۷) ملاحظات اخلاقی، (۸) دقت در تجزیه و تحلیل داده‌ها، (۹) بیان واضح و روشن یافته‌ها، و (۱۰) ارزش پژوهش. در این مرحله، پژوهشگر به هر یک از سؤال‌ها یک امتیاز کمی می‌دهد و امتیازات داده به هر مقاله را جمع کرده و به آسانی مجموعه مقاله‌ها را بررسی و ارزیابی می‌کند. براساس مقیاس ۵۰ امتیازی، پژوهشگر سیستم امتیازبندی زیر را مطرح و مقاله‌ای را که پایین‌تر از امتیاز خوب (کمتر از ۳۰) است حذف می‌کند: عالی (۴۰-۵۰)، خیلی خوب (۳۱-۴۰)، خوب (۲۱-۳۰)، متوسط (۱۱-۲۰) و ضعیف (۰-۱۰) (Hannes, 2011). براساس امتیازات داده‌شده به مقاله‌ها حداقل امتیاز ۲۵ و حداکثر ۵۰ بوده است؛ در نتیجه در این فرایند، ۵۶ مقاله برای تجزیه و تحلیل اطلاعات باقی ماند (نمودار ۳).

الگوریتم انتخاب منابع نهایی
٪۱

■ عالی ■ بسیار خوب ■ خوب ■ متوسط ■ ضعیف

نمودار ۳ نسبت مقاله‌های نهایی از نظر شاخص‌های ده گانه

مرحله چهارم: استخراج اطلاعات منابع. در این مرحله، اطلاعات منابع انتخاب‌شده براساس مشخصات نویسنده (نام و نام خانوادگی، سال انتشار و منبع) عوامل مرتبط با ویژگی‌های کتاب درسی در آموزش عالی و مشخصات روش‌شناسی (روش پژوهش، ابزار پژوهش و جامعه پژوهش) در یک جدول طبقه‌بندی گردید؛ نتایج حاضر در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲ پژوهش‌های انتخاب‌شده در زمینه ویژگی‌های کتاب درسی در آموزش عالی برای تجزیه و تحلیل و استخراج کدها

ردیف	نویسنده/ سال	ویژگی‌های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۱	(محمود، ۲۰۱۱)	قابلیت سنجش، واژگان مناسب، انسجام متن، متن معتبر علمی - راهنمای کتاب	کیفی/ کمی	پرسشنامه	۵۱ عضو هیئت علمی
۲	(زمانی، اسفنجانی، ۱۳۸۵)	ویژگی هنری، تایپوگرافی، گرافیک، محتوایی،	کیفی تحلیل محتوا	پرسشنامه	مباحث فیزیک
۳	(ابراهیم کافوری، ۱۳۸۹)	مبانی نظری و فلسفه و اهداف	تحلیلی/ ارزشیابی	پرسشنامه	۸۰ نفر از برنامه ریزان درسی
۴	(زهره قراگوزلو، ۱۳۹۶)	شکلی (ظاهری، ساختاری) محتوایی (نگارشی، محتوایی)	کمی/ کیفی	پرسشنامه	منابع پر کاربرد معرفی شده از سوی استادان
۵	(نظری، تقوایی فر، ۲۰۱۸)	محتوایی، روشی، زبانی، ساختاری و ظاهری	توصیفی/ تحلیلی	پرسشنامه	کتاب تاریخ عربی شوقی
۶	(محمود و همکاران، ۲۰۰۹)	هشت شاخص کلی در تعیین کتاب درسی باکیفیت به ترتیب الف) (همخوان بودن با سیاست ها و اهداف کلی برنامه درسی؛ ب) قابلیت اطمینان و معتبر بودن متن؛ ج) (واژگان، قالب و تصاویر مناسب؛ د) همترازی متن و موضوع؛ ه) آموزش خلاقیت از طریق متن؛ و) (قابلیت ارزیابی و سنجش؛ م) محتوای غنی؛ تشویق به مطالعه منابع بیشتر؛ و سه ویژگی تشویق به فناوری، مقبول بودن و فراگیر بودن متن کتاب درسی	توصیفی/ کیفی	مصاحبه	متخصصان کتاب‌های درسی
۷	(بنکه ^۱ ، ۲۰۱۸)	عوامل فرهنگی پارامترهای بصری، تأثیرات شناختی و عاطفی و رفتاری، ساختار روشن، انسجام متن، طراحی، تایپوگرافی، طراحی اطلاعات	کمی/ کیفی	پرسشنامه	مجموعه تحقیقات درباره کتاب درسی

ادامهٔ جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی‌های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۸	(خوزانی، ۱۳۹۶)	رویکرد علمی، دقت پژوهشی، توان استناد و نظری و استدلالی	توصیفی/تحلیلی	پرسشنامه	کتاب هنر رمان
۹	(رون، ۱۳۹۰)	سازمان‌دهی محتوی - مهارت‌های یادگیری - تناسب محتوی با متن - ارتباط عرضی - توالی منطقی - صفحه‌آرایی	کمی/کیفی	پرسشنامه	کتاب‌های درسی دوره ابتدایی
۱۰	(کمبل ^۱ ، ۱۹۹۵)	معرفت‌شناسی - راه شناخت - عینیت - ذهنیت - رابطه محقق با تحقیق - خودآموزی	کمی/کیفی	پرسشنامه	۴۰ کتاب درسی روانشناسی و علوم اجتماعی
۱۱	(سیدمحمدحسین حسینی، مطور، ۲۰۱۲)	قابل فهم بودن نگارش، رعایت قواعد ویرایشی و نگارشی، معادل‌سازی مناسب اصطلاحات تخصصی، ظاهر، ابزارهای علمی	کمی/کیفی	چک‌لیست سمت	کلیه کتب درسی علوم تربیتی
۱۲	(سیدمسعود حسینی، امین خندقی، ۲۰۱۷)	مقدمه - جمع‌بندی مباحث - نتیجه‌گیری انتهای فصل - ظاهر - نسبت تعداد صفحه با واحد درسی - حجم فصل‌ها - معادل‌های لاتین - اصلاحات تخصصی - قواعد نگارشی - ساختار دستوری	تحلیلی/توصیفی	پرسشنامه	کتاب‌های دانشگاهی علوم تربیتی منتشرشده سمت
۱۳	(عبداللهی، ۱۳۹۶)	پاکیزگی نگارشی و ادبی، ماهیت تعاملی، توان انگیزشی، ساختار، محتوا،	پیمایشی/مقطعی	پرسشنامه	۲۳۰ دانشجو
۱۴	(متقی‌زاده، ۲۰۱۸)	تحلیل صوری، جذابیت و طرح مناسب، تناسب محتوی با ساختار و تجربیات	کیفی	پرسشنامه	کتاب قواعد و متون عربی

ادامه جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۱۵	(آقابابایی، ۲۰۱۹)	نقشه مفهومی، تفکر نقاد	تجربی/ کمی	آزمون مهارت های تفکر کالیفرنیا	دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد
۱۶	(بهرام بیگی، ۲۰۱۶)	ظاهر، ساختار، نقش تصویر	توصیفی / تحلیلی	تحلیل متون دارای تصویر	پژوهش های پیشین
۱۷	(مالکی، علی آبادی، ۲۰۰۹)	درونی، بیرونی، ظاهری، محتوایی، ارتباط طولی دروس، ارتباط عرضی	تحقیقات	تحلیل متون	متون دارای تصویر
۱۸	(کیانی، ۲۰۱۱)	طراحی عکس و نقاشی - نقش گرافیک در طراحی کتاب درسی	کمی/ کیفی	پرسش نامه چک لیست	۲۷۶ دانشجو
۱۹	(آرمند، ۲۰۰۴)	تعامل بین مولف و ناشر در تدوین تا چاپ کتاب درسی، مقایسه روش سنتی و نوین چاپ در استفاده از فناوری های جدید	کیفی	تحلیل متون	کتابهای درسی چاپ شده حوزه علوم انسانی
۲۰	(هیلتون ^۱ ، ۲۰۱۶).	قابل اعتماد، اثبات یادگیری	کیفی/ کمی	پرسشنامه	۱۶ مطالعه در زمینه کتاب درسی باز
۲۱	(استریبوس، مارتنز، پرینس و جوچمز ^۲ ، ۲۰۰۶))	به روز بودن و پیوستگی محتوی، وضوح - توالی - وسعت عناوین - سازمان دهی ماده درسی - سطح دشواری کتاب درسی باز، کیفیت نوشتن، طراحی آموزشی تیترو زیر تیتروهای روشن، خلاصه فصل ها سوا لاتی برای مرور مطالب، واژه نامه	کمی/ کیفی	پرسشنامه	مقالات کنفرانس

1 Hilton

2Strijbos, Martens, Prins, & Jochems

ادامهٔ جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی‌های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۲۲	(منصوریان، ۲۰۱۳)	تخصص‌گرایی، هدفمندی موضوعی، توان نظری، ماهیت میان‌رشته‌ای	کیفی	پرسشنامه	کتاب‌های درسی دانشگاهی
۲۳	پایان‌نامه (مهرابی، ۱۳۹۱)	توان متن کتاب، جامعیت پوشش	کمی / کیفی	پرسشنامه	کتاب‌های درسی پیام نور و اساتید دانشگاه
۲۴	(صولتی، پورهنگ، ۱۳۹۶)	انسجام متون، تحلیل کیفیت چاپ، قواعد عمومی نگارش، ویرایش	کیفی	پرسشنامه	وظایف فلسفه
۲۵	(جسی اگبرت ^۱ ، ۲۰۱۴)	گفتمان محاوره‌ای، روایی متن	کیفی / کمی	پرسشنامه	۸۰ دانشجو و متن دو کتاب روان‌شناسی، زمین‌شناسی
۲۶	(جهانیگانی، دستور، لوگراند و پتر ^۲ ، ۲۰۱۸)	صحت مطالب، سؤالات مروری، شهرت نویسنده، میزان یادگیری، پوشش موضوعی، کمک آموزشی، مفاهیم اصلی متن.	کمی / کیفی	پرسشنامه	دانش آموزان متوسطه کتاب درسی بازرگانی
۲۷	(گل‌دینگ ^۳ ، ۲۰۱۴)	هماهنگی آموزشی، متن منسجم	کیفی	پرسشنامه	معلمان
۲۸	(علی اکبر، سمانه، ۱۳۹۶)	به‌روز آمدی محتوی، ظاهر، اظهار نظر مؤلف	کیفی	تحلیل محتوا	روان‌شناسی کودکان و نوجوانان میلانی
۲۹	(لاکتا و دراکولیک ^۴ ، ۲۰۱۵)	انسجام محتوی و سازمان‌دهی منطقی متن، یکنواختی طراحی	کمی / کیفی	پرسشنامه	کتاب‌های درسی الکترونیک

1. Jesse Egberg
2. Jhangiani, Dastur, Le Grand, & Penner
3. Golding
4. Laketa & Drakulic

ادامه جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی‌های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۳۰	(سلطانی، ۲۰۱۴)	اندیشه محور بودن، تناسب نیاز و علائق، انسجام و یکپارچگی متن، کفایت موضوعات، اعتبار علمی منابع، طرح افق‌های جدید، تناسب اثر با توجه به رشته و مقطع تحصیلی، نظم منطقی انسجام هر فصل و کل اثر،	کمی / کیفی	پرسشنامه	کتاب نظریه برنامه درسی
۳۱	(محمدصغری، ۱۳۹۶)	ظاهر، تناسب بین محتوی مطرح روی جلد، به روز آمدی محتوی، تخصص و دانش مؤلف	کیفی	پرسشنامه	کتاب فلسفه آلمانی پینکارد
۳۲	(نوری، ۱۳۹۶)	ظاهر (صفحه‌آرایی، کیفیت چاپی)، متن منسجم	کیفی	پرسشنامه	کتاب رهایی و انقیاد
۳۳	(علوی پور، ۱۳۹۶)	شکلی، محتوایی	کیفی	پرسشنامه	کتاب سیاست مقابله با تغییرات آب‌وهوا
۳۴	(اقارب پرست، ۱۳۹۶)	انسجام متن، صحت متن، استفاده کمتر از لغات بیگانه	کیفی	پرسشنامه	کتاب نگاهی نو به دین
۳۵	(فرهادیان، ۱۳۸۸)	ظاهر، محتوایی (درونی - بیرونی)	کیفی	پرسشنامه	کتاب قانون و قانون گذاری
۳۶	(فانیدپور ۲۰۲۰، et al.)	۵ مقوله اصلی (تعیین انتخاب کنندگان محتوا و ارزیابان، جهت گیری مؤلف، زمینه گردآوری اطلاعات، گزینش و تأمین محتوا و تعیین حجم و سازمان‌دهی محتوا)	کیفی مضمون محور	مصاحبه پرسشنامه	اساتید
۳۷	(مانوش مهرابی، ۲۰۱۷)	عوامل خارجی - عوامل داخلی - روشی - دیداری - نگارشی - دیدگاه‌های جدید برنامه درسی و یادگیری - فلسفه غالب اجتماعی - تنوع فرهنگی،	کیفی	پرسشنامه	پژوهش‌های پیشین کتاب درسی

ادامه جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۳۸	(نصر، جمالی زواره، نیلی، آرمند، ۲۰۱۲)	ابدئولوژی های آموزشی - رویکردهای مدرن برنامه های آموزشی - فلسفه آموزشی - جهانی سازی - مباحث اخلاقی - ویژگی های برنامه یادگیری مطلوب - اجزا برنامه درسی - منابع برنامه درسی - مفاهیم برنامه درسی	توصیفی/پیمایشی	پرسشنامه مصاحبه	صاحب نظران و مؤلفان و دانشجویان
۳۹	(شیخ، ۱۳۹۳)	حیطه نگارشی توجه به زبان و ادبیات فارسی و اصول نگارشی توجه به سطح دشواری، تعریف واژه های تخصصی توجه به جدیدترین یافته های علمی، ساختار منظم در ارائه مطالب و توجه به زمان آموزش توسط مصاحبه شوندگان مورد تاکید قرار گرفته است. در حیطه ساختاری نیز بخش های مقدمه، پیشگفتار، راهنمای استفاده از کتاب، فهرست مطالب، اهداف کلی کتاب، مقدمه هر فصل، اهداف کلی و جزئی هر فصل، سؤال های تحلیلی، فهرست منابع مورد استفاده در فصل، و منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر و نمایه ها، اجزای لاینفک یک کتاب درسی را تشکیل می دهد.	کیفی	پرسشنامه	کتاب های مدیریت ام.بی.ای

ادامه جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۴۰	(مسعود کیانی، آرمنند، رستگارپور، شریف، ۱۳۹۸) و واگرا	سلسله مراتب یادگیری، درگیری دانشجویان، انواع تفکر همگرا	کیفی/کمی	مصاحبه چک لیست	مقالات، مجلات و کلیه کتاب های منتشر شده سازمان سمت
۴۱	(هارمی جاسف، ۲۰۱۸)	ضوابط داخلی، معیارهای تلفظ، کامل و مناسب بودن ارائه، کفایت تمرین، معیارهای دستور زبان، کفایت موجودی الگو، توالی مناسب کفایت مدل متن، بار عملکردی و آموزشی - روش های یاددهی یادگیری	توصیفی	چک لیست	۸ مدل چک لیست ارزیابی
۴۲	(ریفات کاندل، ۲۰۱۸)	مقدمه روش ارائه محتوا خروجی	کیفی/کمی	پرسشنامه و مصاحبه	اعضای هیات علمی دانشگاه
۴۳	(ا. طبری 2020 et al.)	دقت علمی، ماهیت آموزشی، مخاطب محوری و دقت نگارشی	کیفی	پرسشنامه	۶۰ پژوهش
۴۴	(خوینینی، پارسانسب، کرمانی، ۱۳۹۹)	ساختار، محتوا، زبان، روش، فهرست منابع، تمرین ابداعی	استنادی انتقادی	پرسشنامه	کتاب فارسی پیاموزیم
۴۵	(محمدی ضرون، فهیمی فر، ۲۰۱۸)	نویسنده و تألیفات او، سابقه تدریس، دانشگاه. مطابقت داشتن محتوای کتاب با سرفصل های وزارت علوم، نمایه موضوعی، سال نشر، خواندن- ناشر کتاب، فهرست مطالب، عنوان، منابع، قیمت، پرسش و پاسخ، نمایه واژگان، چکیده، مصور بودن، ظاهر جلد، قطع، نرم افزار همراه، پیشینه ناشر، ویرایش، داشتن کمک آموزشی نوبت چاپ	کیفی	پرسشنامه مصاحبه	اساتید دانشگاه

ادامه جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۴۶	(اصنافی، حاجی زین العابدینی، کمساری، ۲۰۲۰)	معیارهای نشر و ناشر، پدیدآور، مترجم، محتوای تألیفی، محتوای ترجمه‌ای، ساختار و ظاهر	کمی	پرسشنامه	۲۴۴۹ صاحب نظر
۴۷	(کاظمی، ۲۰۱۴)	نشان‌گرهای صوری - آغازگرها	کیفی	پرسشنامه	کتاب بیوشیمی عمومی
۴۸	(عیسی رضایی، ۱۳۹۰) (عیسی، شبینم، محمد، ۱۳۹۰)	دانش دقیق، هوش مصنوعی، فناوری	کیفی	پرسشنامه	نظریه ارتباط گرای
۴۹	(ملکی، عباس پور، جوکار، ستوده، ۲۰۱۹)	علم‌سنجی - آموزشی - رتبه‌بندی کتاب	توصیفی همبستگی کیفی	پرسشنامه	کتاب ۱۸۶۹
۵۰	(کریمی، ۲۰۰۹)	تناسب محتوا باهدف، انتخاب محتوا، رویکرد جامعه یادگیری و محتوا	کمی/کیفی	پرسشنامه مصاحبه	۱۵۳ عضو هیات علمی
۵۱	سیلوی ایلوینیتا، ۲۰۱۹)	محتوا، سبک ارائه، زبان، ظاهر	کیفی	پرسشنامه مصاحبه	متخصصان، پزشکان
۵۲	(کمایی فرد، جابر، ۱۳۹۱)	(انسجام، پیوستگی، آگاهی بخشی، بافت‌مندی، بینامتنیت، مقبولیت و قصدمندی) (وابستگی و پیوند، ضمائر، حذف، تکرار، روابط معنایی، صفات تفضیلی، شماره گذاری)	کیفی	پرسشنامه	۷۰ تعریف
۵۳	(وانگ و همکاران، ۲۰۱۷)	محتوا - ساختار	کیفی/کمی	پرسشنامه مصاحبه	دانشجویان پرستاری کارشناسی

ادامهٔ جدول ۲

ردیف	نویسنده / سال	ویژگی‌های کتاب درسی در آموزش عالی	روش	ابزار	جامعه
۵۴	(جولیا، جف ^۱ ، ۲۰۱۸)	اهداف آموزشی	کیفی / کمی	پرسشنامه مصاحبه	۲۷۰۰ عضو هیات علمی ایالات متحده امریکا (کل دانشکده ها)
۵۵	(زندى، ۱۳۹۶)	انسجام محتوا	کمی / کیفی	پرسشنامه	متون فیزیک دانشگاهی
۵۶	(فوجس و بوک ^۲ ، ۲۰۱۸)	سیاست‌گذاری ملی - فناوری - ملی‌گرایی - ارزش فراملی - هویت - نژاد و جنسیت - دین - جنگ در کتاب‌های درسی - حقوق بشر - تنوع - محیط‌زیست	-	-	-

1 Julia, Jeff

2 Fuchs and Book

در جدول ۲ که اسناد مدارک علمی منابع در ارتباط با ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی تجزیه و تحلیل و بررسی شد، مورد تأکید است.

مرحله پنجم: تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته‌ها. در این مرحله، پژوهشگر به دنبال کدهای استخراج شده از فرایند فراترکیب است؛ برای این کار از منابع مرتبط با ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی توسط نرم‌افزار Maxqda، کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد.

مرحله ششم: کنترل کیفیت کدهای استخراجی. برای کنترل کیفیت روش فراترکیب کیفی در روند این پژوهش از مقیاس مهارت‌های ارزیابی حیاتی و شاخص کاپا استفاده شده است. شاخص کاپا به پژوهشگر کمک می‌کند تا پایایی مطالعات کیفی و کمی را مشخص کند؛ بدین منظور، متون انتخاب شده در مطالعه حاضر در اختیار یکی از پژوهشگران کتاب درسی دانشگاهی قرار گرفت و نتایج با شاخص کاپا به دست آمد. با توجه به تعداد مفاهیم ایجاد شده مشابه و مختلف، مقدار شاخص کاپا برابر $k = 0/6638$ به دست آمد. از آنجا که $0/8 \leq k \leq 0/61$ است، سطح توافق معتبر بوده، نتایج مورد تأیید است (Jensen, 1996).

مرحله هفتم: ارائه یافته‌ها. در این مرحله با ارائه یافته‌های پیشین، معانی کدهای دسته‌بندی در قالب مفاهیم و ایجاد مقوله‌ها بررسی شده است (جدول ۳). این جدول، نتیجه ادغام کدهای مستخرج از بررسی مقالات پژوهشی، اسناد و مدارک علمی است. بر این اساس از مجموع ۲۹۰ کد با تکرار، ۱۲ مفهوم از ۲ مقوله (کیفیتی و عملکردی) شناسایی شد. بدین ترتیب، برای مقوله کیفیتی ۴ مفهوم و برای مقوله عملکردی ۸ مفهوم استخراج شده است که نتایج به‌طور کامل در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳ واژه‌های کلیدی مورد جست‌وجو (اعداد نشانه تکرار و فراوانی کد در نرم‌افزار Maxqda هستند).

مقوله‌ها	مفاهیم	کدها
کیفیتی	۱. ظاهری	شکلی [۴] بعد ظاهری [۶] جنبه‌های نمایشی [۱] ابعاد تصویرگری [۱] طراحی و جذابیت متن و ظاهر [۲] مناسب بودن صحافی [۲] مناسب بودن کیفیت چاپ [۲] مناسب بودن طرح جلد [۲] صفحه‌آرایی [۲] طرح روی جلد [۲] متناسب بودن ابعاد و اندازه کتاب با پایه تحصیلی دانشجویان [۲] ابعاد رحلی و وزیری [۲] رنگ جلد [۲] متناسب بودن نوع حروف و فاصله بین خطوط [۲] بعد ظاهری کتاب درسی دانشگاهی [۲] [۲] برخورد از تصاویر و اشکال [۴] پایایی فونت [۳]

ادامه جدول ۳

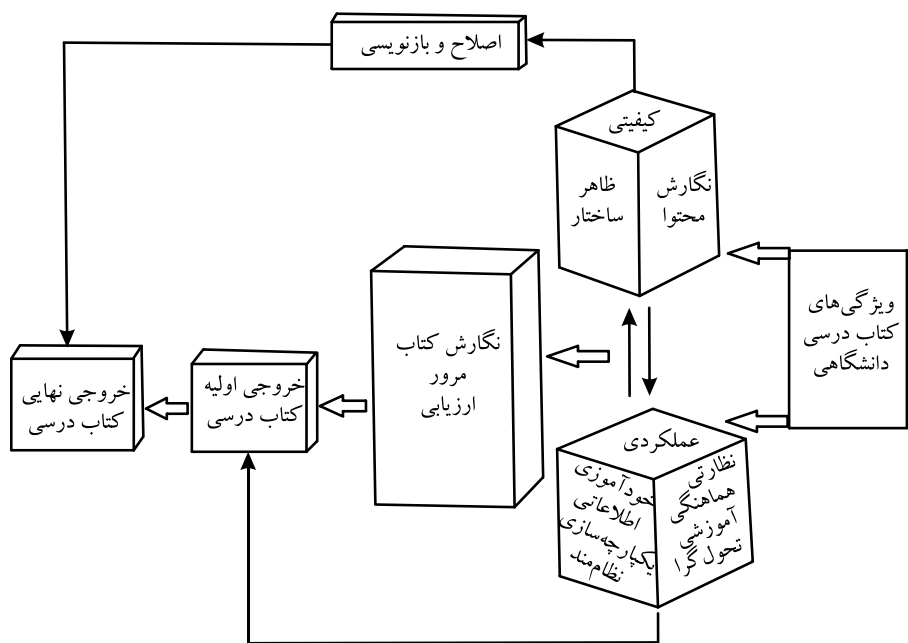
مفاهیم	مقوله‌ها	کدها
		طرح [۳] ساختار ظاهری [۳] پایایی متن [۳] صلاحیت و کارنامه پدیدآورندگان [۳] ویژگی‌های فیزیکی [۳] ظاهر کتاب [۴] تناسب تعداد صفحه با واحد درسی [۴]
۲. نگارشی		معیار نگارشی [۲] معیارهای نوشتاری [۲] خط زیبا [۱] کفایت مدل و الگوی متن نمایش داده شده [۱] توالی مناسب [۱] کفایت موجودی الگو [۱] معیارهای دستور زبان [۱] کفایت تمرین [۱] مناسب بودن ارائه [۱] کامل بودن [۱] معیارهای تلفظ [۱] عناصر موقع نوشتن متن [۲] عناصر قبل نوشتن [۲] عناصر بعد نوشتن [۲] شکل [۱] آغازگرها [۱] نشانگرهای صوری متن [۱] همسانی [۱] اندازه حروف [۱] اصالت زبان [۱] دقت نگارشی [۱] دور از کنایه و استعاره [۱] پاکیزگی نگارشی و ادبی [۲] سلیس و قابل فهم بودن نگارش اثر [۳] رعایت قواعد نگارشی و ویرایشی
۳. محتوایی		بعد محتوایی کتاب درسی دانشگاهی [۲] توجه به اصول روان‌شناختی [۱] معیار محتوایی [۲] بعد محتوایی [۱] ارتباط کتاب‌های هر پایه با سایر کتاب‌های آن پایه [۲] افقی [۲] متغیرهای خارج از کتاب درسی [۲] انسجام جمله [۱] انسجام واژگانی [۱] معیار انسجام متن [۱۱] عمودی [۲] ارتباط محتوایی [۲] وضوح متن [۱] تعادل [۱] تداوم [۱] متن همراه با ویژگی‌های مثبت ایرانیان در نوشتار [۱] حذف ویژگی‌های منفی در متن [۱] تناسب محتوا با تجربیات قبلی [۱] حاشیه‌های متن [۱] تناسب محتوا با ساختار دانش ریشه [۱] ابعاد داخلی [۲] تدوین [۲] اخلاق پژوهش [۲] انتخاب کادر تخصصی [۱] متن تأثیرگذار بر مخاطب [۲] شیوه سازمان‌دهی و تدوین محتوا [۱] اصول [۱] پیوستگی [۲] آگاهی بخشی [۱] مقبولیت [۱] قصدمندی [۱] بینامتنیت [۱] وابستگی و پیوند [۱] حذف [۱] تکرار [۱] روابط معنایی [۱] صفات تفضیلی [۲] شماره‌گذاری [۱] عوامل متنی [۱] ساخت اطلاعاتی درون‌متنی [۱] محتوا متناسب با اهداف [۳] انتخاب محتوا [۱] قابلیت اعتبار و اطمینان متن [۱] محتوا و تناسب آن با خلاقیت [۱] تناسب محتوا با یافته‌های علمی [۱] تناسب محتوا با زمان [۱] تناسب محتوا با توانایی‌های دانشجویان [۲] هماهنگی محتوا با اهداف [۲] سهولت

ادامه جدول ۳		
مفاهیم	مقوله‌ها	کدها
		<p>کاربرد و آموزش محتوا [۱] تهیه محتوا با نگاه توسعه مهارت‌ها و آنالیز و حل مسائل [۱] ارتباط متن با دانش و فرهنگ روز [۱] فارغ بودن محتوا از تعصبات غیرقابل‌پذیرش در علم [۱] دوری از کلیشه‌های جنسیتی در محتوا [۱] نگرش مثبت به محیط‌زیست و آلودگی هوا [۱] محتوا منعکس‌کننده آرای عقاید گروه‌های جامعه در حد مناسب باشد [۱] ارتباط متن با مهارت‌های موردنیاز [۱] شیوه چینش محتوا متناسب با مخاطبان [۱] تناسب خواندن با درک و فهم [۱] سطوح زبانی [۱] نداشتن غلط چاپی [۳] معادل‌سازی مناسب [۱] نظم منطقی هر فصل و کل اثر [۱] یکپارچگی متن [۱] محتوای زبانی [۲] دستور زبان [۲] کلمات [۱] تمرین‌ها [۲] فعالیت‌های کتاب [۲] رعایت سازمان‌دهی متن و محتوا [۱] حفظ ارتباط عرضی مطالب [۱] توالی منطقی متن [۳] متن معتبر [۱] جذابیت‌های محتوایی برای مخاطب [۱] واژگان مناسب [۴] متن متناسب با درک و فهم یادگیرندگان [۱] تأثیرگذاری متن آموزشی</p>
ساختاری		<p>بعد ساختاری کتاب درسی دانشگاهی [۴] فهرست عناوین و موضوعات [۲] اهداف آموزشی در کتاب درسی دانشگاهی در ابتدای هر فصل [۳] مقدمه فصول [۴] خلاصه و نتیجه‌گیری پایان فصول [۳] پرسش برای یادگیری بیشتر در پایان فصول [۳] منابع مورد استفاده فعالیت و تمرین [۳] پیشگفتار [۴] واژه‌نامه [۳] مقدماتی [۳] اقدردانی [۲] معرفی کتاب [۲] معرفی مولفان [۲] سخنی با دانشجویان [۳]</p>
عملکردی	۱. اطلاعاتی	<p>گستره ی موضوع [۲] آگاهی بخشیدن [۳] به روز آمدی اطلاعات [۳] ارجاع یادگیرنده به کسب اطلاعات بیشتر با معرفی منابع بیشتر [۴]</p>
	۲. تحول‌گرا	<p>دیدگاه بشردوستانه در متن کتاب درسی [۱] دیدگاه‌های مدرن برنامه درسی [۲] تبدیل اطلاعات تخصصی علمی به فرم قابل‌فهم، تحول موضوعی و تحول در علم [۴] علوم نوین [۴] تئوری‌های جدید [۳]</p>
	۳. سیستماتیک	<p>متن تعاملی [۲] هدفمندی [۳] در تعامل بودن موضوعات کتاب [۴] نگرش سیستمی کتاب درسی [۴]</p>
	۴. نظارتی	<p>نظارت در داورها [۳] نظارت در تصمیم‌گیری‌ها [۲] تحت نظارت یاد دهنده [۲] کسب دانش-مهارت-نگرش [۴]</p>

ادامه جدول ۳

مفاهیم	مقوله‌ها	کدها
۵. خودآموزی		خود آگاهی [۳] خود باوری [۱] شناخت احساسات [۳] شناخت باورها [۲] کار فردی [۲] نیازهای شناختی و انگیزه در یادگیری [۳]
۶. آموزشی		ماهیت آموزشی داشتن [۱] اهمیت کتاب در محیط دانشگاه [۱] علم‌سنجی [۱] آموزش [۱] بار آموزشی [۱] هوش مصنوعی در آموزش [۱] نقش فناوری در آموزش [۱] دانش معتبر [۱] استفاده از کادرهای مضمونی [۱] ذکر نمونه [۱] ذکر مثال [۱] استفاده از نقشه مفهومی [۱] همراهی با توضیحات ضروری [۱] تأثیر اشکال و تصاویر آموزشی [۳] جنبه آموزشی داشتن [۳] سطح آموزشی [۱] قابل آموزش بودن [۱] متناسب با برنامه درسی [۱] استفاده از ابزارهای علمی [۱] تطبیق داشتن با سرفصل شورای عالی برنامه‌ریزی [۱] رسالت آموزشی [۱] مملو از دانش و اطلاعات تخصصی [۱] در خدمت آموزش بودن [۱] به روز آمدی [۵] استفاده از اصطلاحات تخصصی [۱] تقویت یادگیری مادام‌العمر [۱] روزآمدی سرفصل‌های شورای عالی برنامه‌ریزی [۱] اعتبار علمی منابع [۲] به کارگیری مناسب ابزار کمک آموزشی برای دانشجو و معلم مانند تمرین [۱] مباحث علمی [۱] فرهنگی اجتماعی [۲] طرح افق‌های جدید در کتاب درسی [۳] زبان علمی [۱] میزان رعایت زبان علمی
۷. یکپارچه‌سازی		زمینه درک و تلفیق اطلاعات یادگیرنده با اطلاعات خود کتاب درسی [۲] درک اطلاعات [۱] تلفیق اطلاعات یادگیرنده با کتاب درسی [۳]
۸. هماهنگی		هماهنگی درونی [۲] هماهنگی بیرونی [۲] هماهنگی با اهداف آموزشی [۱] هماهنگی با توانایی ذهنی یادگیرنده [۳] هماهنگی ماهیت موضوع و نوع ارزشیابی [۲]

نیز در نمودار ۴، نمایش گرافیکی الگوی تدوین کتاب درسی دانشگاهی نه تنها دو بعد کیفیتی و عملکردی تمام جنبه‌های کتاب درسی را به طور کامل تحت پوشش خود قرار می‌دهد، بلکه ابعاد به مانند دوا ابزار قدرتمند تعیین کیفیت هستند و نیز بخشی از شاخص‌های تعیین کیفیت کتاب درسی پیشنهاد می‌گردد.

نمودار ۴ الگوی تدوین کتاب درسی دانشگاهی

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه، تقریباً تمام جوامعی که به دنبال توسعه و ارتقا هستند، نقطه آغازین را از سیستم آموزشی است. رویکردهای برآمده از عصر نوین آموزشی همراه با به‌کارگیری سیستم ارتباطات و فناوری‌ها در تعلیم و تربیت و هدفمند کردن محتوای کتاب‌های درسی مبتنی بر بهره‌وری بیشتر باعث تکاپوی بیشتر محققان در این عرصه گردیده است. باید چالش‌های جهانی آموزشی در قرن بیست و یکم را ناشی از دیدگاه‌های نو به کارکردهای آموزشی و پرورشی دانست؛ دیدگاه‌هایی که قطعاً برای ارتقا و حل مشکلات آموزش و پرورش و توانمندی‌های آن رویکردهای متفاوتی می‌افزایند. محتوای کتاب درسی منشأ مباحث میان پژوهشگران و اندیشمندان آموزش و پرورش در سطح دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی بوده و نیز نظر کارشناسان آموزش و پرورش، معلمان، والدین و جامعه را به خود معطوف ساخته است. آنچه در ابتدای این مطالعه و هنوز هم مورد توجه است، این که آیا مدل کتاب درسی از مطالعات نظری می‌تواند نمایان شود؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که الگوی

کتاب درسی دانشگاهی براساس تجزیه و تحلیل متون دارای ۲ مقوله کیفیتی و عملکردی و ۱۲ مفهوم و ۲۹۰ کد است که به ترتیب برای مقوله کیفیتی، ۴ مفهوم (ظاهری، ساختاری، محتوایی و نگارشی) و برای مقوله عملکردی که خود از مؤلفه‌های مهم شاخص کیفیت به شمار می‌رود، ۸ مفهوم (اطلاعاتی، تحول‌گرا، نظام‌مند، نظارتی، خودآموزی، آموزشی، یکپارچه‌سازی و هماهنگی) استخراج شده است. مفهوم جنبه‌های مختلف کیفیت کتاب درسی: (۱) جنبه ظاهری، منظور کیفیت طراحی و صفحه‌پردازی، استفاده از رنگ و حروف متفاوت و جنس کاغذ که سبب انگیزه بیشتر مخاطب به مطالعه می‌شود؛ (۲) جنبه محتوایی، شامل کیفیت محتوا و متن و نحوه نگارش و دقت در تألیف و درستی و معتبر بودن مطالب؛ (۳) جنبه ساختاری و متشکل از سه قسمت بخش مقدمات، بخش متن و بخش پایانی (نوروزی، ۱۳۸۰)؛ و (۴) جنبه نگارشی که به کیفیت تمرکز، تمایل، هدایت و اداره مطالب مربوط است. واژه‌ها، افکار و تصویرها با ظرافت و دقت ارزیابی و رتبه‌بندی و مهم‌ترین واژه، فکر یا ایده برجسته می‌شوند. نبودن واژه‌ها و عبارت‌های موصولی و مغالطه گزاره‌هایی که از جمله‌های پیشین به دست نمی‌آیند؛ آسیب بسیاری به انسجام متن می‌رسانند (لیپونکا و مجیدی، ۱۳۸۵). مفهوم عملکرد اطلاعاتی: تعریف میزان اطلاعات در یک موضوع؛ عملکرد تحول‌گرا: تبدیل اطلاعات تخصصی علمی به فرم قابل فهم، تحول موضوعی و تحول در علم؛ عملکرد نظام‌مند: شامل (درون داد، فرایند برونداد)؛ عملکرد نظارتی: تحت نظارت یاد دهنده و کسب دانش-مهارت-نگرش؛ عملکرد خودآموزی: کار فردی، نیازهای شناختی و انگیزه در یادگیری؛ عملکرد آموزشی: رویکرد علمی داشتن، رویکرد آموزشی فرهنگی داشتن؛ عملکرد یکپارچه‌سازی: زمینه درک و تلفیق اطلاعات یادگیرنده با اطلاعات خود کتاب درسی؛ عملکرد هماهنگی: هماهنگی درونی و بیرونی است. نتایج پژوهش تا حدودی با نتایج ابراهیم کافوری (۱۳۸۹)، زمانی و اسفنجانی (۱۳۸۵) در ویژگی هنری، تایپ و گرافی و گرافیک و محتوایی؛ حسینی و مطور (۱۳۹۱) و حسینی و خندقی (۱۳۹۶) به ویژگی نگارشی؛ ارشادی نیا (۱۳۹۷) به ویژگی آموزشی؛ کرمی و همکارانش (۱۳۹۵)، آرمند (۱۳۸۳)، مهرابی (۱۳۹۱)، رون (۱۳۹۰) به ویژگی محتوایی، ظاهری، نگارشی و ساختاری؛ روحانی و همکارانش (۱۳۹۵)، روحانی (۱۳۹۵)؛ Fahimifar et al., (2020) حسینی و مطور (۱۳۹۱)، رون (۱۳۹۰) به ویژگی ظاهری، نگارشی، محتوایی و شکلی همسوست. در این باره محمود و همکارانش (Mahmood)

(et al., 2009) نشان دادند که هشت شاخص کلی در تعیین کتاب درسی با کیفیت به ترتیب: (۱) همخوان بودن با سیاست و اهداف کلی برنامه درسی؛ (۲) قابلیت اطمینان و معتبر بودن متن؛ (۳) واژگان، قالب و تصاویر مناسب؛ (۴) هم‌ترازی متن و موضوع؛ (۵) آموزش خلاقیت از طریق متن؛ (۶) قابلیت ارزیابی و سنجش؛ (۷) محتوای غنی؛ (۸) تشویق به مطالعه منابع بیشتر؛ و سه ویژگی (۱) تشویق به فناوری، (۲) مقبول بودن (۳) فراگیر بودن متن کتاب درسی هستند. در مطالعه وسیعی که گاروین (Garvin, 1987) انجام داد شاخص‌های مهمی مانند: عملکرد، امکانات، قابلیت اطمینان، انطباق، دوام، تعمیرپذیری، زیبایی و بازخورد عوامل تعیین کیفیت کالا به شمار می‌روند که براساس همین معیارها، کتاب درسی با کیفیت باید دارای شاخص‌های گفته‌شده باشد که در مؤلفه عملکرد نتایج شباهت دارد.

محدودیت‌های پژوهش عبارت‌اند از: (۱) مشکل دسترسی به پژوهشگران کتاب‌های درسی در ایران و خارج از کشور و (۲) مشکل دسترسی به مقالات علمی بدون پرداخت اشتراک در سایت و (۳) همکاری نکردن برخی از پژوهشگران کتاب‌های درسی.

براساس نتایج به دست آمده از پژوهش این موارد پیشنهاد می‌شود: (۱) براساس یافته‌های پژوهش، دست‌اندرکاران تدوین کتاب درسی می‌توانند از این الگو به عنوان راهنما و نقشه عمل استفاده کنند؛ (۲) ویژگی‌های تدوین کتاب درسی دانشگاهی (کیفیتی و عملکردی) به عنوان اصول صحیح تدوین کتاب درسی دانشگاهی در اختیار ناشران، استادان و مؤلفان قرار گیرد تا برای ارزیابی و انتخاب و نوشتن از آن بهره‌گیرند؛ و (۳) براساس ویژگی‌های به دست آمده، چک‌لیست ارزیابی و تدوین تهیه شود تا برای تدوین کتاب درسی و ارزشیابی کتاب‌ها بتوان از آن استفاده کرد؛ (۴) گرچه این ویژگی‌ها با کتاب‌های درسی در هر مقطع متناسب‌اند، خاص کتاب‌های درسی در مقاطع بالاتر تحصیلی است. برای توسعه مدل‌های کتاب درسی دانشگاهی و گام برداشتن در راستای ارتقای سطح کتاب درسی در همه مقوله‌ها و افزایش کیفیت و کارایی کتاب‌های درسی باید در پژوهش‌های آینده، عوامل مؤثر بیشتری شناسایی گردد.

منابع

- آرمند، محمد (۱۳۸۳). «کتاب درسی دانشگاهی»، *دائرة المعارف آموزش عالی*.
- آرمند، محمد (۱۳۸۵). «شیوه‌های جدید تدوین و انتشار کتاب‌های درسی دانشگاهی»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، سال هشتم.

- آقابابایی خوزانی، زهرا (۱۳۹۶). «ضرورت تدوین ادبیات داستانی به منزله اثری دانشگاهی»، *مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی*، جلد اول «تجارب حرفه‌ای نقد».
- آقابابایی، ناصر (۱۳۹۸). «تأثیر ترسیم استدلال و نقشه مفهومی در کتاب درسی دانشگاهی بر تفکر نقادانه»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، دوره ۲۳، شماره ۴۴، ص ۱-۲۰.
- ابراهیم کافوری، اکرم (۱۳۸۹). «تدوین و اعتبارسنجی الگویی برای ارزشیابی کتاب‌های درسی براساس رویکرد روان‌شناسی یادگیری و تربیتی»، *اندیشه‌های نوین تربیتی*، دوره ۶، شماره ۴.
- ارشادی‌نیا (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی کتاب درسی میبانی عرفان نظری با رویکرد تحلیل محتوا و روش»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، دوره ۲۲، شماره ۴۲.
- اصابت‌طبری، ابراهیم، نوریان، محمد، آرمند، محمد و داریوش نوروزی (۱۳۹۹). «سنترپژوهی ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، دوره ۲۴، شماره ۴۶، ص ۱۱۴-۱۴۵.
- اصغری، محمد (۱۳۹۶). «بررسی و نقد کتاب «فلسفه آلمانی» نوشته تری پینکارد»، *مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی ۳۰ آذر ۱۳۹۶*، جلد اول: «تجارب حرفه‌ای نقد».
- اصنافی، امیررضا، حاجی زین‌الدعابدینی، محسن و عباس رفاهی کسماری (۱۳۹۹). «معیارهای ارزیابی و رتبه‌بندی محتوایی کتاب‌های تخصصی در حوزه علوم انسانی از نظر متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی»، [doi-70-30481/lis.2020.199](https://doi.org/10.70-30481/lis.2020.199).
- افشارمهاجر، کامران (۱۳۸۸). «درآمدی بر طراحی کتاب درسی به عنوان یک رسانه مؤثر آموزشی»، *کتاب ماه هنر*، شماره ۱۳۲.
- اقارب‌پرست، محمدرضا (۱۳۹۶). «تحلیل انتقادی کتاب نگاهی نو به دین و سیاست در نظام بین‌الملل کنونی»، *مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی*، جلد اول «تجارب حرفه‌ای نقد».
- بابان آبادی، فرشته، زین‌آبادی، حسن‌رضا و بیژن عبداللهی (۱۳۹۶). «ارزیابی کیفیت یک کتاب مطرح در رشته مدیریت آموزشی از منظر دانشجویان تحصیلات تکمیلی»، *مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی*، جلد اول: «تجارب حرفه‌ای نقد».
- بهرام بیگی، مهری (۱۳۹۵). «نقش تصویر و رنگ آن در کتاب‌های درسی و دانشگاهی و تأثیر آن در آموزش زبان بیگانه»، *ترویج علم*، دوره ۷، شماره ۱، ص ۳۷-۵۷.
- جمالی زواره، بتول (۱۳۸۷). *بررسی معیارهای روان‌شناختی تألیف و تدوین کتاب‌های درسی دانشگاهی، مؤلفان برتر و دانشجویان سال آخر کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشگاه اصفهان، پایان‌نامه، اصفهان: دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی*.
- حسینی، سید محمدحسین و معصومه مطور (۱۳۹۱). «نقدی بر کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته علوم تربیتی در ایران»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، دوره ۱۶، شماره ۲۶، ص ۱۱۹-۱۴۲.
- حسینی، سید مسعود و امین خندقی (۱۳۹۶). «بررسی و تحلیل کتاب‌های درسی دانشگاهی انتشارات سمت رشته کارشناسی علوم تربیتی»، *مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی*، جلد اول «تجارب حرفه‌ای نقدی».
- خوینی، عصمت، پارسانسب، محمد و ناصر کرمانی (۱۳۹۹). «نقد مجموعه فارسی بیاموزیم»، *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ص ۱۵۵-۱۷۹.

- روحانی، رضا (۱۳۹۵). «تحلیل و نقد کتاب اصول و طبقه‌بندی نقد ادبی ...»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۱۶، شماره ۴۲، ص ۱۰۳-۱۱۷.
- روحانی، علی و مریم فرهنگ‌جو (۱۳۹۵). «نقد و ارزیابی کتاب زبان انگلیسی عمومی دانشگاه پیام‌نور»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۲۰، شماره ۳۸، ص ۱۱۴-۱۳۱.
- رون، سید امیر (۱۳۹۰). «میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نظام آموزش و پرورش ایران»، مطالعات برنامه درسی، دوره ۶، شماره ۲۲، ص ۹۷-۱۱۶.
- زمانی، بی‌بی‌عشرت و اعظم اسفنجانی (۱۳۸۵). «کاربرد گرافیک در آموزش مفاهیم فیزیکی در کتاب‌های درسی علوم مقطع ابتدایی کشورهای ایران، آمریکا و انگلستان به منظور پرورش روحیه جست‌وجوگری در دانش‌آموزان»، مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی، دوره ۱۳، شماره ۲ (ویژه نامه علوم تربیتی)، ص ۱۱۸-۹۵.
- سلطانی، اصغر (۱۳۹۴). «تحلیل نظریه برنامه درسی» در کتب دانشگاهی ایران»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۸، شماره ۳۴، ص ۲۸-۵۰.
- شیخ، رضا، عباسی طلایی، علی و محمد عباسی (۱۳۹۳). «طراحی چهارچوبی نظام‌مند جهت تدوین کتاب‌های درسی با رویکرد تکنیک طراحی مبتنی بر بدیهیات (مطالعه موردی: چند کتاب مدیریت عملیات، رشته ام.بی.ای)، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۸، شماره ۳۳، ص ۶۸-۸۸.
- علی‌پور، سید محسن (۱۳۹۶). بررسی و نقد اندیشه‌های آنتونی گیدنز در زمینه سیاست‌های زیست‌محیطی مطالعه موردی: کتاب «سیاست‌های مقابله با تغییرات آب و هوا»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی، نقد متون و کتب علوم انسانی، جلد اول «تجارب حرفه‌ای نقد».
- فانیدپور، نیلی و حسین کارآمد (۱۳۹۹). «مؤلفه‌های مؤثر در تألیف محتوای کتاب درسی در حوزه‌های علمیه خواهران: مطالعه کیفی»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۲۴، شماره ۴۶، ص ۲۵۵-۲۸۰.
- فردانش، هاشم (۱۳۸۶). راهبردها و فنون طراحی آموزشی، تهران: سمت.
- قیوم‌زاده جویباری، سعیده و بهمن زندگی (۱۳۹۶). «بررسی عوامل انسجام در متون فیزیک دانشگاهی»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی، جلد دوم، «مبانی، روش و چشم‌انداز نقد مطلوب».
- کاظمی، فروغ (۱۳۹۳). «کارکرد زبان‌شناسی سازگانی در کتب درسی دانشگاهی (بررسی کتاب بیوشیمی عمومی)»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۸، شماره ۳۴، ص ۱-۲۷.
- کرمی، مرتضی، حجازی، زهرا و محمدصادق طباطبایی (۱۳۹۵). «شناسایی، مقایسه و تحلیل گرایش‌های موضوعی غالب و غایب در کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته مطالعات برنامه درسی در ایران و جهان»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۲۰، شماره ۳۸، ص ۴۸-۶۳.
- کریمی، سید بهاء‌الدین و حسن ملکی (۱۳۸۸). «بررسی میزان نقش طراح آموزشی در تألیف کتاب درسی از دیدگاه متخصصان برنامه‌ریزی درسی و تکنولوژی آموزشی»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، سال پنجم، شماره ۱۴، ص ۱-۲۱.
- کیانی، مسعود و محمد آرمنند (۱۳۹۸). «الگوی تلفیقی طراحی سوال در کتاب‌های درسی دانشگاهی: مطالعه موردی کتاب‌های درسی گروه علوم تربیتی و روان‌شناسی «سمت»»، پژوهش و نگارش کتب

- دانشگاه‌های، دوره ۲۳، شماره ۴۵، ص ۱۸۱-۲۰۴.
- لیپونکا، مری الن و فریبرز مجیدی (۱۳۸۵). نحوه نگارش کتاب درسی دانشگاهی، ترجمه نوشین قبدیان، مجید خیام‌دار، فاطمه لشکری‌نژاد، علی اصغر رستمی، آفاق عابدینی بروجردی، مریم جابر، ملیحه صابری، محمد آرمند، و زهرا ابوالحسنی چیمه، تهران: سمت.
- متقی‌زاده، عیسی (۱۳۹۷). «نقد و تحلیل محتوا در تراز کتاب‌های درسی دانشگاهی مطالعه موردی: کتاب قواعد و متون عربی»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۱۸، شماره ۴، ص ۲۱۷-۲۳۳.
- ملکی، اشرف، عباس‌پور، جواد، جوکار، عبدالرسول و مهاجر ستوده (۱۳۹۸). «رابطه رتبه آموزشی کتاب‌های درسی دانشگاه‌های برتر جهان با شاخص‌های استاد، پیچ‌رنک و هیتس»، پژوهش‌نامه علم‌سنجی، دوره ۵، شماره ۱۰، ص ۲۲۱-۲۴۰.
- مهرابی، مرضیه (۱۳۹۱). طراحی الگوی مطلوب کتاب درسی دانشگاهی باز و از راه دور و مقایسه کتاب‌های درسی دانشگاه پیام‌نور، پایان‌نامه رشته برنامه‌ریزی آموزش از دور.
- نظری، یوسف و کوثر تقوایی‌فر (۱۳۹۶). «بررسی شاخص‌های جامعیت و روزآمدی کتاب‌های جامع فی تاریخ الأدب العربی (الأدب الحدیث) با رویکرد تحلیل محتوا»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۲۱، شماره ۴۱، ص ۱۲۰-۱۳۹.
- نوری، مختار (۱۳۹۶). «بررسی و نقد کتاب فلسفه سیاسی تکنولوژی اطلاعات: رهایی یا انقیاد»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی، جلد اول: «تجارب حرفه‌ای نقد».
- هاشمی، س.، صالحی عمران، ا.، و کرمخانی، ز. (۲۰۱۵). تفکر انتقادی حلقه مفقوده نظام آموزش عالی: بررسی مهارت تفکر انتقادی دانشجویان و چگونگی آموزش آن از سوی اساتید، نشریه پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۸(۲۷)، ۹۹-۱۲۳.
- Bahadori, H., & Hosseini, P. (2012). Reduction of cement consumption by the aid of silica nano-particles (investigation on concrete properties). *Journal of Civil Engineering and Management*, 18(3), 416-425.
- Behnke, Y. (2018a). Textbook *Effects and Efficacy*, pp. 383-396.
- Behnke, Y. (2018b). "Textbook effects and efficacy", *The Palgrave Handbook of Textbook Studies*, pp. 383-398, Springer.
- Bogavac, D. Kovacevic, J. & I. Radovanovic (2016). "Quality lifelong education: Computer and/or a textbook", *The Anthropologist*, 24(1): 75-82.
- Clinton, V. & S. Khan (2019). "Efficacy of open textbook adoption on learning performance and course withdrawal rates: A meta-analysis", *AERA Open*, 5(3), 2332858419872212.
- DeAnda, M. A. & C. A. Kocurek (2016). "Game design as technical communication: Articulating game design through textbooks", *Technical Communication Quarterly*, 25(3): 202-210.
- Fahimifar, S. Isfandyari-Moghaddam, A. & M. R. Vasfi (2020). "The desirable features and weaknesses of iranian academic textbooks publishing in social science fields", *Publishing Research Quarterly*, 36(1): 102-115. doi:10.1007/s12109-019-09701-4
- Fuchs, E. & A. Bock (2018). *The Palgrave Handbook of Textbook Studies*, Springer.

- Garvin, D. A. (1987). *Cases in Business Decision Making*, Harcourt School.
- Gower, R. Walters, S. & D. Phillips (1983). *Teaching Practice Handbook*, Heineman London.
- Hannes, K. (2011). Critical appraisal of qualitative research.
- Hartley, J. (2005). *Creative industries*: Blackwell Publishing Ltd.
- Harwood, N.(2017). "What can we learn from mainstream education textbook research?", *RELC Journal*, 48(2): 264-277.
- Hilton, J. (2016). "Open educational resources and college textbook choices: A review of research on efficacy and perceptions", *Educational Technology Research and Development*, 64(4): 573-590.
- Hussian, M. & K. Mahmood (2002). "Aazad jumu and kashmir textbook evaluation", *Unpublished Study Commissioned by World Bank, Islamabad: Semiotic International*.
- Jašková, M. L. (2020). Language Textbook Evaluation .
- Jenkins, J. J. Sánchez, L. A. Schraedley, M. A. Hannans, J. Navick, N. & J. Young, (2020). "Textbook broke: textbook affordability as a social justice issue", *Journal of Interactive Media in Education*, 1(3): 1.
- Jhangiani, R. S., Dastur, F. N., Le Grand, R. & K. Penner (2018). "As good or better than commercial textbooks: Students' perceptions and outcomes from using open digital and open print textbooks", *Canadian Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 9(1), no. 1.
- Jusuf, H. (2018). "The models of checklist method in evaluating elt textbooks", *Al-Lisan: Jurnal Bahasa (e-Journal)*, 3(2): 17-35.
- Kandeel, R. A. (2018). "An assessment of the differential calculus textbook from the perspective of faculty members", *Advances in Social Sciences Research Journal*, 5.
- Laketa, S. & D. Drakulic (2015). "Quality of lessons in traditional and electronic textbooks", *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*, 13, pp. 117-127.
- Mahmood, K. (2011). "Conformity to quality characteristics of textbooks: The illusion of textbook evaluation in Pakistan", *Journal of Research and Reflections in Education*, 5(2): 170-190.
- Mahmood, K., Iqbal, M. Z. & M. Saeed (2009). "Textbook evaluation through quality indicators: The case of Pakistan", *Bulletin of Education and Research*, 31(2): 1-27.
- Mehrabi, M. & B. Zandi (2017). "Analyzing the textbook concept in open and distance universities based on the hybrid model: Proposing a new model", *Journal of Iranian Distance Education*, 1(1): 25-32.
- Nogova, M. & J. Huttova (2006). "Process of development and testing of textbook evaluation criteria in solvakian", *Cough in the Web or Lost in the Textbook*, pp. 333-340.
- Pudas, A.K. (2013). "Investigating possibilities to develop textbooks to implement global education in basic education instruction", *Iartem e-Journal*, 5(2): 1-22.
- Sandelowski, M. (1986). The problem of rigor in qualitative research. *Advances in nursing science*.
- Seaman, J. E., & Seaman, J. (2017). Opening the Textbook: Educational Resources in US

Higher Education, 2017. *Babson Survey Research Group*.

Strijbos, J. W., Martens, R., Prins, F. & W. Jochems (2006). "Content analysis: What are they talking about?", *Computers & Education*, 46, pp. 29-48. doi:10.1016/j.compedu.2005.04.002

Wang, X., Zhang, X.Y., Zhu, R.F., Xing, A.H. & Z.F. Kang (2017). "An investigation on compiling opinions on and suggestions for a biochemistry textbook from nursing undergraduates", *Chinese Nursing Research*, 4(3): 141-145.

Zimmer, L. (2006). "Qualitative meta-synthesis: A question of dialoguing with texts", *Journal of Advanced Nursing*, 5